

СКЛАДОВІ РИЗИКУ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Сучасний етап глобалізації світової економіки характеризується високою інтенсивністю міграційних процесів. Широкомасштабного характеру набуває зовнішня трудова міграція. До неї залучені практично всі країни. Трудова міграція – результат соціальної поляризації сучасних суспільств, наслідок відмінностей у розвитку різних країн світу. Фінансові та економічні ресурси концентруються в розвинених країнах (США, Західна Європа, Японія та ін.), що спричинює спрямування міграційних потоків з Півдня на Північ, зі Східної Європи до Західної.

Країни пострадянського простору мають низку особливостей, які створюють специфічну базу для функціонування ринку праці та вимагають окремої уваги й вивчення. Розпад СРСР спричинив до руйнування єдиного народногосподарського комплексу, відкриття кордонів, загострення міжнаціональних відносин, що вплинуло на характер і масштаби трудової міграції населення на пострадянській території. За експертними даними, на кінець 2007 р. кількість трудових мігрантів, що виїхали з України, становила близько 3,5 – 4 млн. осіб.

Україна, Молдова, Білорусь і Росія активно залучені в процеси міжнародної міграції робочої сили. Для цих країн зовнішня трудова міграція має свої позитивні й негативні сторони. Робота за кордоном сприяє зростанню професіоналізму працівників, підвищенню активності людей, поліпшує матеріальне становище найманців, забезпечує валютні надходження в країну. Водночас вона породжує й негативні соціальні наслідки: втрату висококваліфікованих кадрів у випадку безповоротної міграції, а також коштів,

вкладених у їхню підготовку, зростання кількості бездоглядних дітей, втрату генофонду нації, зрештою потрапляння в ситуацію, коли заробітчани перетворюються на “живий товар”.

Для збору даних задля визначення ризикових складових в поведінці трудових мігрантів нами були використані такі методи: аналіз документів (статистичних даних, законодавчих актів, міжнародних і національних звітів з проблем трудової міграції); напівструктуровані інтерв'ю з експертами в сфері міграції (48 інтерв'ю у Молдові, Україні й Білорусі); з успішними трудовими мігрантами – 120 інтерв'ю та потерпілими при працевлаштуванні за кордоном – 54 інтерв'ю. При цьому під категорією “успішний трудовий мігрант” розглядаємо трудящих мігрантів, які залишили країну мешкання з метою працевлаштування за кордоном (у Російській Федерації в даному випадку) і успішно працевлаштувалися. Під категорією “потерпілий” – осіб, які не працевлаштувалися або працевлаштувалися невдало, зазнали фізичного примушування чи розправи, залучення до злочинної діяльності шляхом обману, погроз, шантажу, боргової кабали тощо незалежно від того, перетинала ця людина кордон країни походження чи ні при спробі працевлаштування.

Вибірка успішних трудових мігрантів була випадковою. Причина цього – відсутність інформації про генеральну сукупність, що є природною через латентний характер незаконної міграції. Пошук респондентів (трудова мігрантів) здійснювався за місцем проживання на основі експертної інформації про місця їхнього перебування (у Білорусі) або методом “снігової кулі” в Україні та Молдові.

Добір потерпілих та їхнє опитування в різних країнах були організовані по-різному. У Білорусі потерпілих інтерв'ювали в момент їхнього перебування в тимчасових притулках, призначених спеціально для надання допомоги та реабілітації даної категорії осіб. Вибірка була стихійною (виходячи з можливості комунікації з потерпілими на момент опитування). В Україні вибірка потерпілих була

спрямованою, для інтерв'ю добиралися чоловіки, жінки, діти, чий досвід був найбільш показовим для цілей дослідження.

Добір експертів здійснювався за методом “снігової кулі” з врахуванням представленості організацій, компетентних з питань планування й реалізації міграційної політики.

Порівняльний аналіз відповідей успішних мігрантів і потерпілих дозволяє виділити 7 типів обставин, які зумовлюють ризики при працевлаштуванні за кордоном.

1. Відсутність інформації про майбутнє місце роботи. Про місце роботи до виїзду знали 85 успішних мігрантів з 120 опитаних у Молдові, Білорусі та Україні. Що стосується потерпілих, то поінформовані про майбутнє місце роботи були 24 з 54.

2. Відсутність особистих коштів у країні призначення. Гроші на перший час мали більшість опитаних успішних мігрантів (102). Майже половина всіх респондентів брали гроші в борг для поїздки. Що стосується потерпілих, то гроші на перший час мала значно менша частина, ніж серед успішних мігрантів (18).

Це свідчить про те, що успішні трудові мігранти ґрунтовніше готувалися до поїздки, попередньо піклувалися про наявність грошей на перший час, тверезо оцінювали ситуацію. Натомість потерпілі, вочевидь, покладалися на обіцянки посередників і не були готові нести відповідальність за своє працевлаштування за кордоном. Крім того, можливо, в оточенні потерпілих не було людей зі статком, які могли б позичити грошей на поїздку. В будь-якому випадку відсутність засобів до існування у країні призначення ставить мігрантів у жорстку залежність від роботодавця й підвищує ризик потрапляння до особливо тяжких умов перебування.

3. Віра в обіцянки малознайомих людей. Більшість успішних мігрантів (79) шукали роботу через знайомих і родичів. Кілька респондентів вказали також на пошук роботи через агентство з працевлаштування, оголошення в газетах і Інтернет.

Частка потерпілих, які шукали роботу через родичів і знайомих, як і серед успішних мігрантів, значна (14), однак більша частина потерпілих скористалася послугами приватних осіб-посередників (23), довірилися обіцянкам малознайомих людей. На відміну від успішних мігрантів, які користувалися перевіреними каналами й родинними зв'язками.

4. Низький рівень поінформованості мігрантів щодо їхніх прав. Дослідження дозволило виявити, що низький рівень поінформованості мігрантів щодо їхніх прав проявляється в відсутності знань про те, що:

- працевлаштування може бути легальним та нелегальним;
- для легального працевлаштування потрібно мати дозвіл на роботу;
- суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють працевлаштування за кордоном, ліцензуються в обов'язковому порядку, а відсутність ліцензії підвищує ймовірність потрапляння в ситуацію ризику;
- права та обов'язки працівників визначає трудовий контракт, який обов'язково повинен укладатися між роботодавцем та найманцем;
- обмеження свободи пересування, вибору, застосування насильства, зокрема, образ, приниження, побиття або погроз побиття та інші форми примусу – є порушенням фундаментальних прав людини.

Про те, що працевлаштування може бути легальним і нелегальним, знали більшість успішних трудових мігрантів (106) і лише половина потерпілих (27). Як бачимо, успішні трудові мігранти з самого початку краще поінформовані про різні види працевлаштування. Дозвіл на роботу в Росії мали 28 успішних мігрантів. У 42 потерпілих такого дозволу не було. Відмінною рисою потерпілих мігрантів є байдужість до наявності дозволу на роботу.

Можемо констатувати, що рівень правової поінформованості потерпілих нижчий, ніж успішних трудових мігрантів. Той факт, що потерпілим байдуже, чи є дозвіл на

роботу, тобто що наявна їхня готовність до порушення закону, робить їх більш уразливими. Адже таке ставлення до працевлаштування спричинює легковажний підхід до вирішення багатьох питань, пов'язаних з виїздом і пошуком роботи за кордоном.

Наявністю ліцензії у агенцій або приватних осіб цікавилися 42 респонденти. Якщо успішні мігранти становили близько третини респондентів, що піклувалися про наявність ліцензії в посередників, то потерпілі, яких хвилювали такі питання, становлять усього десятину респондентів цієї категорії. Це свідчить про відсутність знань у потерпілих про обов'язкове ліцензування суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють працевлаштування за кордоном, а отже, про те, що відсутність ліцензії підвищує ймовірність ризиків.

Права працівника визначає трудовий контракт, укладений між мігрантом і роботодавцем. Трудовий контракт підписували всього 4 потерпілих. Серед успішних мігрантів трудовий контракт укладали менше половини (48 осіб). Більшість мігрантів обговорювали сферу й умови роботи усно. У 17 з 48 успішних мігрантів, які юридично оформляли трудові відносини, умови контракту іноді порушувалися. Загалом всі 120 респондентів цієї категорії стикалися з порушеннями щодо умов праці, розміру зарплати й регулярності її виплат.

Недотримання вимог щодо умов праці, обговорених усно або в договорі, відзначається більшістю потерпілих респондентів з усіх досліджуваних країн. Лише в 3 з 54 потерпілих дотримувалися умови щодо кількості робочих годин, в 6 – щодо виплат зарплати, а розмір зарплати не відповідав обіцяній в усіх потерпілих.

Всі потерпілі страждали від насильства й примусу. У більшості з них (36) паспорт завжди був у роботодавця, однак одержати його в будь-який момент могли лише дехто. Вільно пересуватися не могла абсолютна більшість потерпілих. Піти від роботодавця також не могли практично всі потерпілі. Та ж тенденція спостерігається щодо можли-

вості зв'язатися з рідними. Абсолютна більшість потерпілих (52) впевнені, що умови їхньої праці були рабськими.

5. Готовність до порушення трудового законодавства. Розподіл відповідей успішних мігрантів на запитання “*Чи мало для Вас значення, щоб робота була легальною?*” показав, що практично половині мігрантів (55 успішних і 22 потерпілих) було однаково, легальною є їхня робота чи ні, тільки б платили гроші. Відповіді тих респондентів, які хотіли тільки легальної роботи, й тих, хто хотів легальної, але погодився на нелегальну, теж розподілилися приблизно порівну: 33 і 31 відповідно серед успішних мігрантів і 13 та 14 – серед потерпілих.

Приблизно однакова (четверта) частина й успішних трудових мігрантів, і потерпілих були налаштовані працювати нелегально. Порушення трудового законодавства й, як наслідок, нелегальний статус спричиняють уразливість і незахищеність нелегальних мігрантів. Крім того, порушення закону мігрантами може викликати й інші зловживання, що поставить заробітчанин у ще більшу залежність від роботодавця й може привести до інтенсифікації їхньої праці.

6. Оплата послуг посередника за рахунок майбутньої роботи. До послуг посередників з працевлаштування в РФ вдалися майже половина успішних мігрантів. Заробітчани, які користувалися послугами посередників (55), розраховувалися з ними готівкою (16) або надавали різного виду послуги (11). 10 респондентів із загальної кількості успішних мігрантів, що вдавалися до послуг посередників, отримали їхню допомогу в рахунок майбутніх заробітків.

На відміну від успішних мігрантів частка потерпілих, які скористалися послугами посередника в рахунок майбутньої роботи, вища – 15 з 54 опитаних. Саме ці обставини поставили потерпілих у залежність і потрапляння до боргової кабали.

7. Недостатнє інформування про небезпеку торгівлі людьми або легковажне ставлення до подібних повідомлень. Торгівля людьми як один із наслідків незаконної трудової

міграції є актуальною проблемою сьогодення. Під цим терміном ми передусім розуміємо нелегітимну форму посередництва, за якою людина, що емігрує з однієї країни в іншу з метою працевлаштування, потрапляє в безпосередню матеріальну залежність від посередника і перетворюється на «живий товар» – стає предметом купівлі-продажу у стосунках посередника та роботодавця. Торгівля людьми – це злочин, жертвами якого стають і жінки, і чоловіки, і діти. Чоловіків здебільшого експлуатують на будівництві, в промисловості та сільському господарстві; жінок – в хатньому господарстві, сільськогосподарському секторі, секс-бізнесі; дітей – в жебрацтві, виготовленні порнографічної продукції, секс - бізнесі, розповсюдженні наркотиків або іншій протизаконній діяльності.

Найбільш повне й узагальнене визначення торгівлі людьми наводиться у “Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї”, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) [1]. Зокрема зазначається, що термін “торгівля людьми” – це здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей шляхом погрози силою чи її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища чи шляхом підкупу отримання згоди особи, підконтрольної іншій особі. Експлуатація включає експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів [2, с. 5].

Про актуальність проблеми свідчать цифри щодо кількості осіб, які страждають від торгівлі людьми. Як зазначається у листі державного секретаря США К.Райс, що передує Доповіді Державного департаменту США про торгівлю людьми за 2007 р. [3], “існує широкий діапазон оцінок характеру та масштабів сучасного рабства. Міжнародна організація праці – заклад ООН, якому доручено

займатися трудовими стандартами, зайнятістю та питаннями соціального захисту, – вважає, що в систему примусової, підневільної праці, примусової дитячої праці та сексуального рабства в будь-який момент залучені 12,3 млн. осіб. В інших джерелах називаються дані від 4 до 27 мільйонів” [3].

Офіційна статистика свідчить, що, за даними Міністерства внутрішніх справ України, за період з 1998 по перше півріччя 2007 р. в Україні було порушено 1916 кримінальних справ за фактом торгівлі людьми. За 6 місяців 2007 р. було порушено 252 справи за злочинами, пов’язаними із торгівлею людьми. За ними виявлено 273 потерпілі особи, в тому числі 45 неповнолітніх.

Суперечливість офіційних даних та оцінок міжнародних експертів свідчить про латентний характер злочинів, пов’язаних з торгівлею людьми [4, с. 41–53]. З точки зору дослідників-соціологів, така ситуація породжує неможливість здійснення репрезентативних досліджень, адже дані про генеральну сукупність осіб, потерпілих від торгівлі людьми, відсутні. З цієї причини більшість досліджень, які базуються на проведенні інтерв’ю з потерпілими від торгівлі людьми та трудовими мігрантами, є якісними і не претендують на репрезентативність [5; 6; 7; 8; 9; 10].

Вивченню проблеми торгівлі людьми, зокрема її юридичним аспектам, приділяють увагу О. Бандурка, А. Орлеан. З точки зору порушення прав людини та гендерних прав проблема розглянута у монографіях К.Левченко. Аспекти профілактики торгівлі людьми висвітлюються у працях І.Трубавіної, О.Удалової. Однак комплексних досліджень трудової міграції та її взаємозв’язків з ризиком потрапити в ситуацію торгівлі людьми на території України не проводилося. Дослідження “Трудова міграція з України, Білорусі, Молдови в Російську Федерацію: тенденції та зв’язок з торгівлею людьми”, проведене Центром “Ла Страда – Україна” в 2007 р., є першою спробою такого аналізу на прикладі міграції до Росії. Воно дозволило визначити, зокрема, закономірності потрапляння трудових

мігрантів у ситуацію торгівлі людьми, що є вкрай важливим для ведення роботи із запобігання цьому явищу на державному рівні.

Значна частина наших успішних респондентів знали про небезпеку потрапляння до рук торговців людьми (49), шоста частина опитаних «щось чули» (21), чверть чули про такі факти, але вважають, що їх це не стосується (33). Ті, хто нічого не чув, становлять найменшу групу (17).

Аналіз залежності відповідей на запитання щодо знань про небезпеку потрапити в ситуацію торгівлі людьми й джерел цих даних показав, що найбільша кількість респондентів, які відзначили наявність таких знань, отримали їх зі ЗМІ: 31 особа з 62 вказали на ЗМІ як на джерело відомостей про дану проблему. Завдяки ЗМІ 13 респондентів “щось чули”, а 18 “вияснили”, що їх це не стосується. Знайомих як джерело інформації відзначили третина успішних респондентів (45), у той час як соціальною рекламою було охоплено менше десятої частини успішних мігрантів.

В матеріалах щодо торгівлі людьми, які оприлюднюють ЗМІ, недостатньо уваги приділяється небезпеці опинитися в руках торговців при працевлаштуванні в Росії, а особливий акцент робиться на країнах Західної Європи. Це призводить до того, що ті, хто виїжджає на заробітки в Росію, не ідентифікують себе із групою ризику.

Щодо поінформованості потерпілих про небезпеку торгівлі людьми, то вони в 2,5 рази частіше, ніж успішні мігранти, обирали відповідь “нічого не чули”.

Таким чином, можна висновувати, що ризикованою поведінкою трудових мігрантів при працевлаштуванні за кордоном можна вважати таку поведінку, коли мігранти дають згоду на працевлаштування, не володіючи достовірною інформацією про майбутнє місце роботи та сферу зайнятості; найманці довіряють обіцянкам працевлаштувати за кордоном малознайомих людей, а також домовляються про сплату посередницьких послуг за рахунок майбутньої роботи; заробітчани не мають засобів до існу-

вання в країні призначення на перший час, що ставить мігрантів у боргову залежність від посередника; мігранти мають обмежені знання щодо своїх прав, зокрема трудових, в країні призначення, а також процедур працевлаштування, що може породжувати готовність порушувати закони.

Література

1. Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, затверджений Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та два протоколи, що доповнюють її, були ратифіковані Україною Законом №1433-IV (1433-15) від 04.02.2004.

2. Торговля людьми с целью принудительного труда. Регулирование найма трудящихся-мигрантов: Учебное пособие. – Женева: Международное бюро труда, 2006.

3. Процитовано з веб-сайту Державного департаменту США: <http://usinfo.state.gov/xarchives/display.html?p=washfile-russian&y=2007&m=June&x=20070612133800INесuoR0.7018244>

4. Шваб І. Питання розслідування та розгляду в судах справ з торгівлі людьми. Аналіз вибраних справ. – ОБСЄ. – К., 2007.

5. Кирьян Т., Маришка Н., Дж. Ван дер Линден. Торговля людьми и трудящиеся мигранты из Украины: вопросы труда и сексуальной эксплуатации. – Женева, 2005.

6. Луценко Є., Матіяшек Л., Шваб І. та ін. Торговля людьми в Україні: оцінка заходів, спрямованих на протидію. – К., 2004.

7. Пирожков С., Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії. – К., 1996.

8. Галустьян Ю., Левченко К., Шваб І. та ін. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – К., 2006.

9. Пархоменко Н. Українська трудова міграція в розширеній Європі. – К., 2005.

10. Левченко К., Удалова К., Трубавіна І. та ін. Запобігання торгівлі людьми та експлуатація дітей. – К., 2005.